

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 125 2004

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word för Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2005 och för recensioner 1 september 2005.

Sedan årgång 2002 av *Samlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider om inget annat anges.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367–8.

ISBN 91-87666-22-7

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2004

riantförteckningarnas användbarhet demonstreras i ett anförande av Lillemor Santesson om Leopolds ortografiska arbete, publicerat av Svenska Vitterhetssamfundet 2003.²

Som exempel på hur kommentarerna belyser en enskild dikt väljer jag Leopolds översättning av Schillers "An die Freude", "Sång, til Glädjen" (text: 1 s. 219 ff.; kommentar: 2 s. 136 ff.). Läsaren får här veta att det var Leopold som introducerade Schiller i den svenska översättningslitteraturen. Den vedertagna gränsen mellan "klassicism" och "förroman-tik" behöver nyanseras! Stålmarcks kommentar ger ett intressant stycke receptionshistoria. Leopolds översättning, först publicerad i *Extra Posten* 1793, tonsattes av Olof Åhlström som utgav den i *Skaldestycken satte i Musik* I, 1794. Noterna återges i faksimil; satsbeteckningen visar sig vara "Grazioso". Som Stålmarck påpekar har Åhlström uppfattat dikten som en visa, långt ifrån Beethovens senare, grandiosa tonsättning. Stålmarck tar även upp Lorenzo Hammarskölds kommentarer till översättningen, mycket positiva så sent som 1808 men senare kritiska. Tack vare att Schillers text återges i sin helhet är det möjligt att i detalj granska Leopolds översättningsarbete. Man noterar t.ex. ett par formuleringar i nästista strofen som saknar motsvarighet i originalet och förvandlar Schiller till försvarare av den etablerade moralen och samhällsordningen: "helgd af Seder", "Ingen träl-dom, – ordning blott!!!" (1 s. 221, rad 79, 86). Översättningen utgavs under brinnande revolution i Frankrike, och Leopold fördömde några månader tidigare i *Extra Posten* Danton och "den allmänna oordningens framgång" (1 s. 193 not).

Svenska Vitterhetssamfundets Leopold-satsning fortsätter. En utgåva av dramatiken är under arbete, också den med Stålmarck som redaktör. Den skall följas av Leopolds prosaskrifter inom skilda områden. Som läsare önskar man att Vitterhetssamfundet även skall finna medel att upprätta personregister till den samlade utgåvan. Slutligen kan nämnas att Torkel Stålmarck förbereder en populärvetenskaplig bok om Leopold – det är en publikation att se fram emot.

Marie-Christine Skuncke

¹ Föredrag i Michaelisgillet, Uppsala, september 2001.

² Lillemor Santesson, *Philosophe – filosof – philosoph. En ortografisk resa i Leopolds dikter*, Svenska Vitterhetssamfundet, Stockholm 2003. Ett exempel (Santesson s. 8): orden "danseuse i en Coullisse" ("Theleme och Macare", 1795) ändras i *Samlade skrifter till "dansös i en kuliss"*, den stavning som gäller än idag.

Brevkonst. Red. Paulina Helgeson & Anna Nordenstam. Brutus Östlings Bokförlag Symposion. Stockholm/Stehag 2003.

Brevskrivandet torde inte ha många utövare i dag, i en tid då det är telefonsamtal, korta e-postmeddelanden eller lapidariskt utformade SMS-hälsningar som gäller. Annat var det före de senaste decenniernas expansion av teledmedia. Därom vittnar bland annat personarkiv och bibliotekens handskriftsavdelningar. Från framförallt 1800-talet och en stor del av 1900-talet, då det handskrivna brevet var ett vanligt sätt att kommunicera, finns ett omfattande material av brevsamlingar, ett material som dock väsentligt minskat ju mer vi närmat oss vårt århundrade.

I antologin *Brevkonst* redigerad av Paulina Helgeson och Anna Nordenstam finner man intressanta nedslag i brevskrivningens historia. Boken är ett resultat av det symposium ägnat "Brevet som fri form" som hölls i Göteborg våren 2002. I tolv bidrag belyses brevet ur olika synvinklar. Det ges exempel på olika sorters brev från skilda tider, och brevgenren som forskningsområde diskuteras. Också litteratursociologiska och allmänskulturella aspekter tas upp, t.ex. det faktum att brevskrivning länge var förbehållet överklassen, eftersom det var dyrt att skicka brev. Vidare framhålls betydelsen av att postlinjen inrättades, något som skedde i Europa under 1600-talet. När vi i Sverige 1842 fick en allmän folkskola blev resultatet inte bara att läs- och skrivkunnigheten ökade. Också brevskrivandet tog fart.

Perspektivet i antologin är huvudsakligen nordiskt och framförallt svenskt, bortsett från Hans Blomqvists bidrag som behandlar Franz Kafkas brevväxling med sina förläggare. Blomqvist vänder sig mot den uppfattning som förmedlats via Kafkas vän Max Brod, som förvaltade hans litterära kvarlåtenskap. Brod har hävdats att Kafka själv var ointresserad av att bli publicerad. Det som gavs ut under Kafkas livstid hade Brod med list och övertalning förmått honom att släppa ifrån sig. Att detta är en klar överdrift framgår övertygande av Blomqvists genomgång av Kafkas förlagskorrespondens.

Bokens disposition är främst kronologisk, och de flesta bidrag handlar om brevskrivande författare, t.ex. Selma Lagerlöf och Tomas Tranströmer, eller särskilda brevväxlingar, såsom den mellan Sophie Adlersparre och Rosalie Olivecrona och den mellan litteraturprofessorn Johan Mortensen

och studentskan Anna Berg. Några undantag härifrån finns, såsom Stina Hanssons diskussion om brevskrivning och retorikundervisning i kapitlet "Brevets väg från bunden till fri form" samt Anders Larssons uppsats om brevet som arkiv- och handelsvara. Kerstin Dahlbäck, som tidigare bl.a. studerat August Strindberg som brevskrivare, tar upp det litterära vänbrevet, en genre som alltsedan antiken haft det lediga samtalet och det muntliga ordbytet om vardagliga händelser som modell. Dahlbäck exemplifierar sin diskussion av vänbrevet, som många gånger har en påtaglig metakarakter, med hänvisningar till bl.a. brev av August Strindberg, Hjalmar Bergman och Edith Södergran. Hon knyter frikostigt an till internationell brevforskning och understryker vikten av att se författarbrevet inte bara som ett biografiskt dokument och en källa för verkets genesis utan också som en del av författarens oeuvre. Om dessa bidrag av mer övergripande karaktär fått utgöra en avdelning för sig och inte som nu blandats med övriga uppsatser, hade antologins disposition blivit tydligare och mer överskådlig.

En kategori för sig utgör även Yvonne Lefflers artikel, som behandlar tidig svensk brevfiction. Brevromanen som genre etablerades redan på 1600-talet, och på 1700-talet kom de första fiktiva brevberättelserna på svenska. Genom att studera tre brevromaner utgivna under perioden 1770 – 1816 kan Leffler i sin välunderbyggda artikel visa hur genren utvecklades till en ny typ av individcentrerad litteratur. Hans Bergeströms *Indianske bref* (1770) bär tydlig prägel av upplysningstidens ideal. Romanen är delvis ett resereportage och en socialistisk programskrift. Den kan delvis också betraktas som vår första litterära utopi. En känslösamma brevskrivare möter vi i Per Adolf Granbergs år 1800 utgivna *Enslighetsälskaren*, en svensk uppföljare av Goethes roman om den unge Werthers lidanden. Christina Charlotta Bergers *Hilda och Ebba*, som anknyter till den engelska och franska traditionen, är den första svenska brevväxlingsromanen, där berättelsens kärleksintrig utformats i interaktion mellan olika brevskrivare. Leffler visar hur brevformens möjligheter och brevromanens konventioner utnyttjades på olika sätt av de tre studerade författarna. Mest avancerat och lekfullt av Berger.

I en av 1700-talets många brevställare liknades det goda brevet vid ett smakfullt inrett rum och den ideala brevskrivaren vid en husmor med sinne för harmoniska arrangemang. Brevställaren

i fråga, författad av tysken Christian Fürchtegott Gellert, och publicerad 1751 (på svenska 1781) utgör exempel på det förromantiskt och borgerligt influerade naturlighetsbegrepp som vid denna tid växte fram som en reaktion på den humanistiska brevteorin, präglad av arvet från renässansen och den klassiska retoriken. Stina Hansson tar upp denna utveckling i sin informationsrika uppsats, där hon visar att det framförallt var de kvinnliga brevskrivarna som befriade brevet ur det hon benämner "brevretorikens fängelse". Detta berodde på att pojarna i skolan långt fram på 1800-talet drillades i retoriskt präglade brevskrivningsövningar, medan flickorna övades i att utveckla en ledigare och spontan brevstil. Enligt den ovan nämnde Gellert skrev "fruntimren" naturligare, eftersom deras känslor var "finare och lifligare" än männens.

Tilda Maria Forselius har bland annat utgått från Gellerts krav på det goda brevet i sin infallsrika analys av brevväxlingen mellan Julie Ekerman/Björckegren, borgmästarfru i Linköping under senare delen av 1700-talet, och överståthållaren och riksrådet Carl Sparre, en av Gustaf III:s närmaste medarbetare. Julie hade under den tid hon bodde i Stockholm varit älskarinna till den 42 år äldre Sparre, som fram till sin död blev hennes välgörare både ekonomiskt och socialt. Forselius visar i sin artikel hur borgmästarfrun i sina brev skriver fram en ny identitet i sin strävan att skapa sig en social position i Linköping. Julie Björckegren växlar ständigt subjektsposition och tilltal i sina brev – ömsom är hon högtidlig, ömsom familjär. Därmed belyses i ett vidare samhällsperspektiv en omvandling från feodala, traditionella livsmönster till borgerliga, moderna. På ett privat, individuellt plan illustreras det ojämna maktförhållande som rådde mellan de två brevskrivarna.

I den brevväxling som Carina Burman studerar, den mellan litteraturprofessorn Mortensen och hans studentska och blivande hustru, är rollerna ombytta jämfört med Björckegren och Sparre. Här är det Mortensen som i sin strävan att vinna Anna Berg måste kombinera olika roller, den som den spännande, världsvane äldre mannen och den som den ömme, omtänksamme älskaren som mänar om den unga flickans oskuldsfullhet. Balansgången måste ha lyckats, ty Anna gav sitt ja. Carina Burman låter oss via brev och andra källor följa parets dramatiska öden från tiden som nygifta i Uppsala via Lund till London, där Mortensen 1921 blev Sydsvenska Dagbladets

kulturkorrespondent. Paret omkom krigshösten 1940, då huset där de bodde i en Londonförort drabbades av de tyska bombningarna.

Anna Nordenstam ägnar sig åt brevväxlingen mellan två pionjärkvinnor, Sophie Adlersparre och Rosalie Olivecrona, vilka 1859 tillsammans startade Nordens första kvinnotidskrift *Tidskrift för hemmet*. Den i det närmaste intakta brevsamlingen om cirka 600 brev som Nordenstam kunnat ta del av sträcker sig från 1857 fram till 1894 och har behandlats utförligare i hennes doktorsavhandling *Begynnelse* (2001). Nordenstam följer vissa teman i brevväxlingen och intresserar sig särskilt för frågan hur man kan skilja mellan privat och offentligt i Adlersparres och Rosalies brev. Hon för också intressanta genusteoretiska resonemang om svårigheten i att kunna koppla kvinnors verksamhet till olika sfärer.

Sophie Adlersparre, som till en början var Selma Lagerlöfs litterära rådgivare och ekonomiska hjälpare, beskrev Selmas brevstil som "ett knaggligt och ojämnt barnspråk". Att den karakteristiken inte är helt rättvis framgår av Ying Toijer Nilssons bidrag om Selma Lagerlöfs brev. Toijer Nilsson, som i separata volymer gett ut både Lagerlöfs brev till Sophie Elkan och till modern, visar hur breven, i och för sig inte särskilt överraskande kanske, ändrar karaktär beroende på mottagaren. Lagerlöf kunde vara glatt övermodig i tonen till seminariekamraterna och artigt ödmjuk när hon vände sig till Sophie Adlersparre. Men i breven till Elkan släppte hon alla förbehåll och lämnade reservationslöst ut sig. Breven till förläggarna Bonniers blev allteftersom hennes berömmelse växte allt bestämdare och säkrare i formuleringarna, medan de dotterliga breven till modern enligt Toijer Nilsson också kan läsas som ett viktigt korrektiv till de självbiografiska verken. Den norska litteraturprofessorn Jorunn Hareide presenterar en intressant analys av brevväxlingen mellan Ellen Key och den dansk-norska författarinnan Magdalene Thoresen. Det är endast Thoresens brev som finns bevarade från denna korrespondens, 52 brev fördelade över 25 år. Det formades snabbt en mor-dotterrelation mellan brevskrivarna, mycket beroende på den stora ålderskillnaden. Thoresen var 30 år äldre än Key och ville gärna se henne som sin arvtagerska.

De flesta artiklarna handlar som framgått mest om brevväxling under 1700- och 1800-talen. Men några tar upp författare och skribenter verksamma under 1900-talet. En intressant och delvis ny in-

blick i den kända tidskriften *Spektrums* historia ger Paulina Helgeson i sitt bidrag om Josef Riwkin. Tidigare litteraturhistoriska redogörelser för *Spektrum* har framförallt lyft fram Karin Boyes, Erik Mestertons och Gunnar Ekelöfs insatser, medan Riwkins roll tonats ner. Helgeson går i polemik mot Margit Abenius, som i sin biografi över Karin Boye *Drabbad av renhet* (1950) framställt Riwkin på ett mycket negativt sätt och talat om hans fördärliga inflytande på Karin Boye. Abenius menade vidare att Riwkin var den som främst var ansvarig för tidskriftens "undergång". I ett långt brev som Riwkin skrev till sin syster 1951 och som citeras i sin helhet i boken ger Riwkin sin syn på händelserna kring tidskriften. Det är svårt att så här långt efteråt avgöra vem som har rätt och vem som har fel, och Helgeson gör inte heller några försök i den vägen utan nöjer sig med att låta en tidigare ej hörd röst få komma till tals.

Torbjörn Schmidt tar brevväxlingen mellan Tomas Tranströmer och hans amerikanske översättare, poeten Robert Bly som utgångspunkt för en fördjupad inblick i Tranströmers poetiska skapande. Schmidt kan visa vilken vikt Tranströmer fäster vid språkliga nyanser, och han uppmärksammar dessutom flera intressanta förbindelser mellan Tranströmers brev och hans poesi, t.ex. förmågan att karakterisera personer genom att poängtera själv motsägande drag hos dem. Artikeln belyser även översättningsproblem generell.

Antologin om *Brevkonst* är som framgått ytterst mångsidig och infallsrik. Den presenterar en mängd intressant stoff och tar upp en hel del tidigare okänt material, samtidigt som den belyser ett forskningsfält i framväxt. Just med tanke på det senare påståendet menar jag att det hade varit önskvärt om bokens båda redaktörer skrivit en litet längre introduktion än det högst summariska förordet på en dryg sida som nu inleder volymen. Där nöjer de sig med att konstatera att brevet är en "text med oändliga möjligheter" och uppehåller sig vid olika material, t.ex. snören, lertavlor, pergament, som använts vid brevskrivning. Man saknar en samlad översikt och diskussion om brevets historia och brevet som forskningsfält. Sådan information kommer visserligen i någon mån i de olika bidragen, men då mer styckevis och delat. Det hade även varit givande med fler internationella utblickar, t.ex. några ord om litteraturhistoriens stora brevskrivare och deras roll som inspiratörer. Uppgifterna om svenska författare som brevskrivare – t.ex. Strindberg med ca 10 000 brev

– hade då kunnat ses i ett större sammanhang och mot bakgrund av andra europeiska författare, t.ex. George Sand med hennes brevproduktion på närmare 20 000 brev, eller Flaubert för vilken brevskrivandet inte bara var ett sätt att kommunicera utan även ett sätt att leva, att bryta den isolering författaren valt att leva i.

Lena Kåreland

Lars Gustafsson, *Romanens väg till poesin. En linje i klassicistisk, romantisk och postromantisk roman-teori* (Acta universitatis Upsaliensis. Historia litterarum, 23), Uppsala 2002.

”Romanens väg till poesin”? Vad nu då, vad menas? Så frågar sig säkert en del tilltänkta läsare inför titeln på Lars Gustafssons nya bok. En mer lättförstådd titel – men en som missar en av de goda poänger Gustafsson gör – skulle kunna ha varit ”Romanens väg till diktkonsten”. Och om Gustafsson hade velat vara maximalt klar – och inte brytt sig om att en titel bör vara kort och slagkraftig – skulle boken också ha kunnat heta ”Romanens väg till att bli en del av det område som bestämdes av estetiken”. Det handlar alltså, som det står redan på en av de allra första raderna i boken om ”hur romanen, länge omstridd i den litterära traditionen, så småningom vinner erkännande som diktkonst och till och med, som i romantisk poetik, ställs i poesibegreppets centrum.” (s. 11) Att detta tog sin lilla tid framgår bland annat av en recension, skriven av J.E. Rydqvist 1834 om förhållandena i början av 1800-talet, som Gustafsson citerar och refererar (s. 190 f):

”Föreställningssätten om poesiens idé och bestämmelse woro i allmänhet wacklande och ore-diga”, skriver Rydqvist, ”och hwad särskildt angick Romanen, såsom eget witterhetsslag, befanns den icke wara af wederbörande konst-philosopher upptagen i poetiken”. Romanen var enligt Rydqvist ”icke nobilerad af någon witter auctoritet” utan var ”ett utskjutet barn, som i Allmänhetens tjens måste söka sig både uppehälle och ära”.

Helt och hållet korrekt är inte denna beskrivning, kommenterar Gustafsson – och detsamma visar också den intressanta, ingående och välgjorda undersökning som redovisas i boken.

Det hela börjar med Aristoteles och ett stycke i hans *Poetik* (i kap. 1, i äldre tid med en annan lydelse) som enligt Gustafsson kunde uppfattats

som att ”Aristoteles lät begreppet epos i en mening omfatta diktning på såväl prosa som vers.” (s 37 f) Viktig för den fortsatta diskussionen blev också Aristoteles’ berömda jämförelse mellan diktaren och historieskrivaren (i kap. 9), där det sägs att ”diktaren skildrar sådant som *skulle kunna* hända, i motsats till historieskrivaren som skildrar det som faktiskt har hänt.” (s 37) Själva den undersökning, som Gustafsson redovisar, gäller diskussionen om romanen under perioden från 1500-talet till 1850-talet. Den obestridliga tyngdpunkten ligger på den mest omvälvande tiden, 1700-talet och det tidiga 1800-talet. Detta är inte bara romanens första blomstringstid, utan också tiden för en ovanligt livaktigt estetiskt-filosofiskt skrivande om romanen, dess status och dess förhållande till diktkonsten.

Ännu i början av 1700-talet argumenterade man fortfarande på ungefär samma sätt om romanen som man gjort under 1500- och 1600-talen: det handlade då mest om huruvida romanen kunde inplaceras under någon av de traditionella genrererna i den klassicistiska poetiken eller om den, eftersom den var skriven på prosa, i stället hörde till retorikens område som en nära släkting till historieskrivningen – fiktiv i stället för verklighetsbaserad historia. I detta sammanhang kom Aristoteles väl till pass för teoretiker som ville rädda över romanen till diktkonstens område och se den som epos på prosa.

Längre fram under 1700-talet, när estetiken börjat växa fram som en ny disciplin, överordnad retoriken, och när begreppet ’konst’ började definieras på ett nytt sätt, fick också diskussionen om romanen nya inslag, även om de klassicistiska utgångspunkterna fortfarande ofta lyste igenom. Så hade, för att nu bara nämna två exempel ur Gustafssons omfattande argumentation (s. 69 ff), den tyska översättningen av Charles Batteux’ berömda *Les beaux arts réduits en un même principe*, som utkom 1751, av översättaren J.A. Schlegel kompletterats med några egna estetiska bidrag. I ett av dessa skriver han att romanen bör betraktas som diktkonst på prosa, som poesi i obunden form, men att den ändå inte är poesi i egentlig mening. Den förhåller sig till poesin på samma sätt som ett kopparstick eller en teckning till måleriet, hävdar Schlegel. I sitt resonemang lägger han dock större vikt vid att romanen kan sägas ha en poetisk stil än vid det faktum att den är skriven på prosa. Schlegel är därmed på väg mot ett mer psykologiskt definierat poesibegrepp. Svensken Anders Lidbeck